

KAVRAMSAL MAKALE

Devlet Teorileri ve Farabi'nin İdeal Devleti

Arş. Gör. Dr. Hamide DEĞER, Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bingöl, e-posta: hdeger@bingol.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3666-4311>

Öz

Siyaset biliminin ve siyaset teorisinin en temel konularından biri olarak kabul edilen devlet, yönetim düşüncesinin ortaya çıkışından itibaren merkezi bir öneme sahip olmuştur. Devletin ne olduğu ve ne olması gerektiği sorusu, en iyi yönetim düşüncesinin bir sonucu olarak şekillenmiştir. Erken topluluklarda dahi iyi bir yönetim anlayışı üzerine düşünülmüş ve bu doğrultuda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. En iyi yönetimin adalet ve kamu yararını esas alması gerektiği fikri, Platon'un İdeal Devlet tasavvurunda açık biçimde ortaya konmuş; sonraki dönemlerde de farklı bağlamlarda en iyi yönetim ve dolayısıyla devlet tasvirleri geliştirilmiştir. Yönetim düşüncesinden devlete uzanan bu süreçte, ideolojik ve felsefi yaklaşımlara bağlı olarak devlet teorileri çeşitlenmiştir. İslam düşüncesinde ise devlete ilişkin ilk sistematik teori olarak kabul edilen Farabi'nin devlet anlayışı, bir yandan Platon ve Aristoteles'in devlet tasarımlarından beslenirken, diğer yandan İslam inancına dayalı özgün bir siyasal tasavvur ortaya koymaktadır. Bu çalışma, genel devlet teorileri ile Farabi'nin devlet düşüncesini birlikte ele alarak, Farabi'nin siyasal felsefesinin klasik ve İslami kaynaklar arasındaki konumunu anlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Devlet Teorileri, Farabi, İdeal Devlet, İslam Siyaset Felsefesi.

Makale Gönderme Tarihi: 02.01.2026

Makale Kabul Tarihi: 07.02.2026

Önerilen Atıf:

Değer, H. (2026). Devlet Teorileri ve Farabi'nin İdeal Devleti, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(2): 96-108.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences

2026, 9(2): 96-108. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2026.1623>

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

CONCEPTUAL PAPER

State Theories and the Ideal State of Farabi

Dr. Hamide DEĞER, Bingöl University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Bingöl, e-mail: hdeger@bingol.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3666-4311>

Abstract

The state, regarded as one of the fundamental subjects of political science and political theory, has occupied a central position since the emergence of political thought on governance. The question of what the state is and what it ought to be has been shaped as the outcome of reflections on the idea of the best form of government. Even in early communities, notions of good governance were articulated, and various arguments were advanced in this regard. The view that the best form of government should be based on justice and the common good was explicitly formulated in Plato's conception of the Ideal State, and in subsequent periods, different representations of ideal governance—and thus of the state—were developed within diverse historical and philosophical contexts. In the process extending from theories of governance to conceptions of the state, state theories diversified in accordance with differing ideological and philosophical approaches. Within Islamic thought, the political philosophy of Farabi, widely regarded as the first systematic theory of the state, occupies a distinctive position. Farabi's conception of the state draws, on the one hand, from the political philosophies of Plato and Aristotle, and on the other hand, articulates an original political vision grounded in Islamic belief. This study aims to examine general theories of the state alongside Farabi's political thought, in order to better understand the position of his theory of the state at the intersection of classical political philosophy and Islamic intellectual tradition.

Keywords: State, Theories of the State. Farabi, Ideal State, Islamic Political Philosophy.

Received: 02.01.2026

Accepted: 07.02.2026

Suggested Citation:

Değer, H. (2026). State Theories and the Ideal State of Farabi, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 9(2): 96-108.

GİRİŞ

Devlet kavramı daha çok modern ulus devletlerin kuruluşuyla anlam ve nitelik kazanmıştır. Bazı kurumlarla özdeşleşen ve bazı kurumların varlığı üzerinden kendini tanımlayan devlet, insanlığın var olduğu günden beri hayatîyet kazanmıştır denilebilmektedir. İlkel dahi olsa insan topluluğunun bir araya gelmesi neticesinde bazı kuralların ortaya çıktığı ve bu kuralların müesses bir nizam kurmaya çalıştığı gözlenmiştir. Yönetim-devlet modern dönemle beraber birbirinden ayrılmaya ve farklılaşmaya başlamıştır. Yine de yönetimin varlığı modern anlamda olmasa dahi bir devlet veya kurulu bir düzen olduğu kanaatini taşımaktadır. Ancak modern devlete giden süreçte ilk olarak sözleşmecî teorisyenlerle beraber gerçek anlamda bir devletten bahsedilmesi mümkün olmuştur.

Devletin ortaya çıkış nedenini güvenlik olarak gösteren ve bunun bir gönüllü kulluk yani rızaya dayalı bir sözleşme üzerine inşa edildiği teorisi oldukça yaygınlık kazanmış ve kabul görmüştür. Daha çok liberal teorinin sözleşmecî geleneğe dayandığı bilinmekle birlikte devletin varlık nedenini bir takım çıkar ilişkileri üzerinden belirleyen gerek anarşist gerek Marksist teori de unutulmamalıdır. Daha fazla çeşitlendirilebilen devlete ilişkin teoriler genelde bireyin özgürlüğüne, güvenliğine dair ifadelerle ortaya çıkmaktadırlar. Devletin varlık nedeni, günlük hayatta ne denli ve ne dereceye kadar etkili olması gibi pek çok tartışma üzerinden tartışılmıştır. Bir devlet oluşumuna karşı çıkan anarşistler dahi mikro düzeyde olsa da devlet varlığını gerekli görmüşlerdir.

Modern düşünceyle birlikte, devletin ortaya çıkışının, doğa durumunun belirsizliğinden ve kaostan kaçış, güvenliğin sağlanması ve özel mülkiyetin korunması gibi kaygılar tarafından şekillendirildiği bilinmektedir. Özellikle devlete dair teorilerin ortaya çıktığı Batı düşüncesinde özel mülkiyetin korunması derdi ve endişesi çoğu zaman kişinin şahsî güvenliğınden önce gelmiştir. Liberal düşüncenin temeli sayılabilecek bu kaygının daha derinlikli şekilde incelenmesi başka bir araştırma için önemli bir alan sağlayabilmektedir. Nihayetinde önemli olan günümüzde devletin varlığının azaltılması, bireyin özgürlüğüne, girişimciliğine daha az hâlel getirmesi gerektiğidir. Bu anlamda devletin sınırlandırılması düşüncesi yaygın bir kanaate dönüşse de devletin tamamen yok olmaması, bazı araçlar üzerinden varlığını ve gücünü tahkim etmesi sonucuyla karşılaşılmaktadır.

Nitekim söz konusu güç yahut devlet, İslam siyaset felsefesinde de mevcut olup bu mevcudiyetin, kurucu ve sistematik bir disipline dönüşmesi Farabi ile belirginleşmektedir. Farabi, siyaset felsefesinde devleti, insanın doğası gereğı toplumsal bir varlık olmasıyla temellendirir ve bireyin ancak toplum içinde yetkinliğe ulaşabileceğini savunur. Ona göre devlet, yalnızca düzeni sağlayan bir yapı değil, insanın ahlaki ve entelektüel kemale erişmesini mümkün kılan zorunlu bir birlikteliktir. Farabi'nin devlet teorisi, organizmacı bir anlayışa dayanır; nasıl bedenin organları uyum içinde çalışıyorsa, devletin unsurları da ortak bir amaç doğrultusunda işlev görmelidir. Bu çerçevede devletin başındaki yönetici hem teorik bilgiğe hem de pratik erdeme sahip olmalı; toplumu mutluluğa yönlendiren kurucu akıl işlevi görmelidir. Dolayısıyla Farabi'de devlet, bireysel çıkarların toplamı değil, ortak iyiyi ve mutluluğu gerçekleştiren zorunlu bir siyasal düzen olarak konumlanır.

Bu bağlamda eldeki çalışma; devletin ortaya çıkışı ve devlete dair teorilerle beraber İslam düşüncesindeki yönetim ve devlet anlayışının ilk önemli eserlerinden birine odaklanmaktadır. Fârâbî'nin İdeal Devlet'teki siyaset tasavvurunu içeren bu eserin seçimi hem devlet düşüncesinin teorik çerçevesini hem de İslam'ın erken dönemlerinde devlet ve yönetime dair hâkim anlayışı ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

DEVLETİN UNSURLARI

Devlet, insan topluluklarının birlikte yaşama, yaşamlarını düzenleme, sürdürme ihtiyacına binaen ortaya çıkan bir örgütlenme biçimidir. Bireyin yaşamının ötesine geçerek sadece güven ve düzeni sağlamakla yetinmeyen bu yapı, toplumsal hayatın sürekliliğine ve ortak amaçlar doğrultusunda şekillenmesine imkan tanır. Bu haliyle devlet, iktidarın kurumsallaşmasına ve meşruiyet kazanmasına zemin hazırlamaktadır. Toplumun, toplumsal ilişkilerin belli norm ve değerler etrafında tanımlanması sonucunu sağlayan devletin, politik, ahlaki ve hukuki bir işlevi olduğu söylenebilmektedir. Tüm bu işlev ve tanımlarla beraber devletin ne olduğu, hangi durumda bir devletten söz edilebileceği ise bazı niteliklerin var oluşuna bağlanmıştır. Bu çerçevede farklı isimlerden söz konusu nitelikler devletin sahip olduğu unsurlar olarak tanımlanmaktadır.

İlk olarak; Gözler (2019: 4-5) devletin unsurlarını Üç Unsur Teorisi ile açıklamaya çalışmıştır. Georg Jellinek'in ilk baskısı Allgemeine Staatslehre'de bulunan "üç unsur teorisi (Dreielementenlehre, three elements theory)"'ne göre; devlet, insan, toprak ve egemenlik unsurlarından oluşmaktadır. Devleti oluşturan insan topluluğu millet, üzerinde konumlandığı coğrafya ülke (toprak) ve hukuki iktidarını tesis eden unsur ise egemenliktir. Gözler' göre bu unsurlar devleti oluşturmakta ancak devleti bunlarla sınırlı tutmamakta ve bunlara indirgenemeyecek daha büyük ve güçlü bir yapı olarak tasvir etmektedir.

Barry (2012: 110-116) devletin birden çok unsuru barındırması gerektiğini onun ancak bu şekilde ilkel yönetimlerden farkını ortaya koyabileceğini ifade etmektedir. Devleti oluşturan ilk unsur, devletin hukuk tarafı yani bazı kurallar koyabilmesi veya bazı davranışları yasaklayabilmesidir. İkinci unsur, otoritesinin göstergesi olarak cebir kullanma yetkisidir. Üçüncü unsur, kamusal bir mahiyeti ve merkezi bir otoritesinin olmasıdır. Kamusal kurallar devletin zorunlu unsuru olarak görülmektedir. Diğer unsurlar ise belli coğrafi sınırlarının olması ve burada yaşayan insanlar üzerinde hakimiyet kurmasıdır. Egemenlik de keza Gözler'deki gibi sınırsız bir hukuki otorite olarak görülmektedir. Ancak Barry de sonuç olarak sadece bunların yetersiz olacağını devletin zorunlu unsurlarının coğrafi bütünlük ve kamusal kurallar olduğunu eklemektedir. Çünkü diğer unsurlar sendikalar, ilkel kabileler gibi başka oluşumlarda da mevcuttur.

Heywood (2014: 92-94) da devletin hükümetle karıştırılan bir şekilde anlaşıldığından başlayarak devleti "müstakil bir kurum veya kurumlar dizisi" şeklinde tanımlamıştır. Yapılan devlet tanımından hareketle, bürokrasi, ordu, polis, yargı ve sosyal güvenlik sistemi gibi kurumları kapsayan devletin, siyasal bir teşkilat olarak değerlendirilebildiği söylenebilir. Ancak Heywood, özellikle modern devletin en belirgin özelliğinin mutlak hakimiyet ve bunu sağlayan mutlak otoritesi olduğunu belirtmektedir. Bu hakimiyet veya otorite belli bir toprakla ve bu toprak üzerinde yaşayanlarla sınırlı olmaktadır. Zorunlu olarak sahip olunan yargı gücü ve otoritenin cebirle sağlanması veya "meşru güç tekeli elinde bulundurma" devleti tanımlayan en önemli unsurlardır.

Nihayetinde hepsinde ortak olan devletin sınırları, nüfusu, egemenliği, kuralları ve bunların kamusal olması, güç tekeline sahip olması gibi özellikler sayılmaktadır.

DEVLETE İLİŞKİN TEORİLER

Modern devletin tanımı bilindiği üzere ilk olarak Niccolo Machiavelli'nin Prens (1532) adlı eseriyle anlam kazanmıştır. Kilise ve devlet arasındaki ilişkinin belirleyiciliği nedeniyle net ve tam bir devlet tanımlaması yapılması mümkün olmamaktaydı. İlk olarak Padova'lı Marsilius'un bu ikisi arasında bir ayrışma olmasına değinmesi ve Machiavelli'nin bu yolda rasyonel, pratik ve

pragmatik bir yöneticiden yola çıkarak yaptığı devlet tanımı, sonrasında Jean Bodin'in profane egemenlik unsurunu da devlete yerleştirmesiyle bir modern devlet ortaya çıkmıştır. (Özpolat, 2017:149-156) Tam anlamıyla devletten söz edebilmek profane bir anlayışı gerektirmektedir. Böylelikle Akal; "...devletli toplumdan söz etmek için iki unsurun mutlaka bir araya gelmesi gerekiyorsa da, devleti düşünmenin asli unsuru, insanı ya da toplumu yasa yaratıcı olarak düşünebilmektir. Öyleyse devlet, bir kavram olarak ancak, Yasa/uygulama ilişkisi salt dünyevi bir çerçevede düşünüldüğünde ortaya çıkabilir" (Akal, 2000: 18)

Sonrasında ortaya çıkan teorilerin ise bu minvalde ve bunlar üzerine inşa edilen düşüncelerle devletin kökenine ilişkin farklı devlet teorileri ortaya koyduğu söylenebilmektedir. Devlete ilişkin teorileri şu şekilde sıralamak mümkün olmaktadır: Aile teorisi, Biyolojik veya Organizmacı Teori, Kuvvet ve Mücadele Teorisi, Ekonomik Teori, Sözleşmecî Teori.

Aile Teorisi

Devletin kaynağının ailede arandığı bu teoriye göre devlet de aile gibi ortaya çıkmıştır. Devletlerin de aileler gibi kültürleri, kimlikleri, yaşam tarzları vardır. İnsanlar bir araya gelerek aileyi, aileler bir araya gelerek, toplumu, kabileyi veya aşireti, bunlar da büyüyerek ve birleşerek devleti meydana getirirler. Aile devlet olmaya giden süreçte bazı aşamaları geçmek durumundadır. Pater familias yani babanın aile reisi olduğu patriyarkal aile büyür, genişler ve bir şefin otoritesi altındaki "Gens"ları oluşturmuşlardır. Gens'lar da daha büyük bir sosyal birlik olan Tribu'yu, bazı haklarını ona devrederek oluşturmuşlardır. Henüz göçebelik evresi olan bu evrede insanların ihtiyaçlarını Tribu karşılamaktadır. Nihayetinde devlet denilen oluşum ve onun yöneticisinin otoritesinin kökeni burada aranmalıdır. Baba ile başlayan ve şef ile devam eden otorite, devletin mevcut gücünün ve otoritesinin temelidir. Devlet ortaya çıktıktan sonra ise ailelerin siyasal ve toplumsal ayrıcalıkları ortadan kalkarak, sadece varlığını devam ettirmiştir. Devlet de buradan aldığı hak ve yetkilerle hepsinin üzerinde bir yapı olarak bugüne kadar gelmiştir (Okandan, 1958: 28-29).

Aristoteles ve Jean Bodin, otoritenin kaynağını burada aramakta ve devlet otoritesinin meşruiyetini bu temelden aldıklarını düşünmektedir. Aristoteles ve Bodin devlet yöneticisine olan itaatin babaya duyulan itaatle aynı olduğu noktasından hareket ederek, aile teorisinin önemli isimlerinden olmuşlardır (Bodin, 1993).

Biyolojik veya Organizmacı Teori

Devleti canlı bir varlık veya organizma olarak gören bu teoriye göre; devlet de insanlar gibi doğar, büyür ve ölür. Hücrelerin bir araya gelerek insanları oluşturduğu gibi insanlar da devleti oluşturmaktadır. Bu da devlete bir canlılık katmaktadır. Keza insanların isteklerini ve ihtiyaçlarını karşılayan organlar olduğu gibi devletlerin de bazı organları olmaktadır. Devlet pek çok organın bir araya toplanmasıyla varlık ve yaşam kazanmaktadır. Böylelikle canlı ve sosyal bir varlık olarak devlet, fertlerden ve farklı mekanizmalardan oluşarak bütüncül bir insan iskeletini oluşturmaktadır. Varlığını, sürekliliğini her bir mekanizmanın veya organın sıhhatine ve salahiyetine borçludur (Sağırlı, 1995: 49).

Barry'e göre (2012: 128), organik teori liberal teoriden ayrırmakta; bireylerin rasyonel tercihlerine dayanmaksızın var olan bir bütünlüğü meşruiyetin temel kaynağı olarak görmektedir. Meşruluk bireylerin tercihleriyle değil otoriteyle sağlanmaktadır. Otorite fikrinin ise tarihsel tecrübe ve gelenekte olduğu düşüncesi vardır. Evrensel geçerliliğe sahip bir meşruluk ölçütü yoktur. Böylece devlet, bazı şeyleri yapması için bireylerin kendisine otorite vermeleriyle oluşmuş olan,

özel istekleri kamu mallarına dönüştüren bir aktarma kanalı değildir; onun otoritesi de görevlilerinin fiillerinden önce mevcuttur.

Devlet, insanlar gibi birden fazla organdan oluşmakta ve bu nedenle kolektif bir ruh taşımaktadır. Bu kolektiflik ise devleti üstün, kural koyucu ve otorite sahibi bir yapıya dönüştürmektedir. Organizmacı teoriyi benimseyenler arasında Platon, Aristoteles, Farabi ve İbn Haldun sayılabilir.

Kuvvet ve Mücadele Teorisi

Kuvvet teorisi olarak da bilinen devletin kökenine ilişkin bir diğer teori olarak; güçlüünün zayıfa üstün gelmesiyle devletin oluştuğu düşüncesidir. Sosyal Darwinist bir yaklaşım benimseyerek, güçlü olanın zayıfları boyun eğdirmesi sonucunda devletin ortaya çıktığını savunmaktadır. Böylece güçlüler ile zayıflar arasındaki güç ve mücadele sonucunda doğan devlet, güçlülerin zayıflar üzerinde kurduğu bir baskı aracı olmaktadır. Hukuk da bu baskı ve sömürü düzenini sürdürmek ve her türlü başkaldırının önüne geçebilmek için konulmuş kurallar bütünüdür (Gözler, 2019:31).

Teoriyi ana hatlarıyla ise Franz Oppenheimer şu şekilde anlatmaktadır: “Devlet, oluşumu sırasında tümüyle, varlığının ilk aşamalarında ise özünde ve neredeyse tümüyle, zafer kazanmış bir insan grubunun, yendikleri üzerindeki egemenliğini bir düzene bağlamak ve kendini içten gelecek ayaklanmalarla dıştan gelecek saldırılara karşı güvenceye almak amacıyla, yendiği gruba zorla kabul ettirdiği bir toplumsal kurumdur. Bu egemenliğin sonul amacı, yenilenlerin yeniler tarafından ekonomik alanda sömürülmesinden başka bir şey değildir” (Oppenheim, 1997:43 aktaran Düvenci, 2018: 69).

Realist bir teori olarak “devletin yenilenlerin zayıfları sömürmesini, yenenin yenilen üzerindeki otoritesini sağlayan ve bunu devam ettiren bir teşkilat olmasıdır. Başka bir deyimle, devletin yenilenlerin zayıfları sömürmek ve baskı altında bulundurmak için meydana getirdikleri güçlülerin zayıflara kabul ettirdikleri bir teşkilat olarak gözükmektedir (Okandan, 1958: 38). Böylelikle güçlüler konumlarını ve ayrıcalıklarını devam ettirirler.

Ekonomik Teori

Bu teori, devletin ekonomik ve sosyal alanlara hâkim olması neticesinde ortaya çıktığı anlayışına dayanmaktadır. En önemli düşünürü Karl Marks olarak görülen bu teori; devletin ekonomiden bağımsız şekilde ele alınamayacağını, temel görevinin ise “sınıf hakimiyeti” ve sömürü düzeninin devamı olduğunu savunmaktadır. Modern bir devletin bu şekilde tanımlandığı, devletin burjuva çıkarlarına hizmet eden bir araç olarak anlaşıldığı görülmektedir (Heywood: 2014:98).

Devletin ortaya çıkışı, oluşumu ve temel özelliklerinin belirlenmesinde toplumdaki ekonomik yapının belirleyici olduğunu savunan bu teori, toplumsal yapıyı sınıf çatışması temelinde açıklar. Buna göre toplum, üretim araçlarına sahip olmayan alt sınıf (işçiler ve proleterler) ile üretim araçlarını elinde bulunduran üst sınıf arasında bölünmüştür. Marksist yaklaşıma göre din, siyaset, ahlak, hukuk, kültür ve sanat gibi alanlar, ekonomik altyapının belirlediği üstyapı unsurlarıdır. Bu çerçevede devlet, kapitalist üretim ilişkileri içerisinde sermaye sahiplerinin (burjuvazinin) alt sınıf üzerindeki egemenliğini sürdürmesini sağlayan bir zor ve baskı aracıdır. Marksizmin genel teorisi, bu sınıflar arasındaki çatışma üzerine kuruludur. Proletaryanın siyasal iktidarı ele geçirdiği proletarya diktatörlüğü aşaması, sınıfsız topluma geçişin bir ara evresini

oluşturur. Sömürü ilişkilerinin ve sınıf ayrımlarının ortadan kalktığı komünist aşamada ise devlete duyulan ihtiyaç sona erer ve devlet tarihsel bir olgu olarak sönümlenir.

Sosyal Sözleşme Teorisi

Toplumsal veya sözleşme teorisi diğer teorilerden farklı olarak devletin oluşumunu bireye, onun rasyonel iradesine dayandıran teoridir. İnsan aklı ve muhakeme etme yeteneği sayesinde ve insanların istek, arzu ve taleplerinin neticesinde devlet ortaya çıkmıştır. Devleti bireyin düşüncesinden ortaya çıkan bir yapı olarak görmesi son derece bireyci ve dolayısıyla liberal bir tavidir.

Devletin bir sözleşmeyle ortaya çıkması bundan önce insanların doğa durumunda oldukları, bir yönetim olmadan, kuralsız şekilde yaşadığını iddia etmektedir. Böylelikle doğa durumunda bulunan insanların güvenlik tehdidiyle yaşayamaz hale gelişleri, bundan kurtulmak için de bir sözleşme yaparak toplum haline geçtiği varsayımına dayanmaktadır. Sözleşme ile toplum haline geçişle bireyler, bazı hak ve özgürlüklerinden feragat etmişler ve bunu üst bir otoriteye devretmişlerdir. Sözleşmeciler teorisyenler Thomas Hobbes, John Locke ve Jean Jacques Rousseau sayılabilir.

İngiliz düşünür Thomas Hobbes (1588-1679) 1651’de yazdığı Leviathan adlı eserinde anarşi ve düzensizlikten yani doğa durumundan mutlak bir rejimle çıkılacağını ileri sürmüştür. Özü gereği bencil ve çıkarıcı olan insan, devlet olmadan “yalnız, aciz, kötü, vahşi ve kaba” ya da doğa durumuna geri dönme potansiyeli taşımaktadır. Bu nedenle sınırsız bir güce sahip devlet, doğa durumuna dönmeyi engelleyecektir. İnsanların rızasına dayanan, İlahi haklara sahip mutlak bir egemen tasviri yapmıştır (Heywood, 2014: 150).

İngiliz John Locke (1632-1704), Hobbes’un aksine baskıcı tirana karşı direnme hakkı tanımaktadır. Ancak sözleşme teorisyeni olan Locke, yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi doğal hakların korunması için sözleşmeyi savunmuştur. Sözleşmeyle ortaya çıkan devlet, bu hakları korumalı, sınırlı ve temsili olmalıdır. Dini özgürlüğe de önem veren Locke devlet için gece bekçisi tanımlaması yapmakta ve onu sınırlandırılması gereken bir güç olarak görmektedir.

Bir diğer teorisyen Jean Jacques Rousseau (1712-1778) ise insanın doğa durumunda sosyalleşmiş durumuna göre daha iyi olduğunu, sosyalleşen insanın bozulduğunu ileri sürmüştür. Rousseau, bireyin özgürlüğü ile yönetimi birbirinden ayırmaz. İnsanların bir sözleşmeyle itaat edeceği yönetimin kendi özgürlüklerini sınırlamaması gerektiğini düşünmüştür. Tüm vatandaşların kendi özel ve bencil çıkarlarına karşı genel iradeyle bağlı bir devlet düşüncesi vardır. Onun için özgürlük; itaat ve genel iradeye tabi olmaktır (Heywood, 2014: 298).

FARABİ’NİN HAYATI

Farabi’nin felsefesinin genelde Yunan filozoflarının düşünceleri üzerinden şekillendiğini söylemek mümkündür. Sudur felsefesiyle açıklamaya çalıştığı düşüncelerinin yine de eklektik olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle; “... geç Yunan felsefe geleneğinde örneklerine tesadüf edildiği biçimde Platonculuk ve Aristotelesçiliğin, içine Stoacı unsurlar da katılmak suretiyle Yeni-Platoncu yönde telif edilmesine dayanır. Nihayet bütün bu telif, İslam’la temasa getirilerek İslami dogmanın taleplerine karşılık verebilecek bir tarzda dönüşüme tabi tutulur” (Arslan, 2019: xi).

Böylelikle Yunan felsefesi ve İslam düşüncesinin iç içe geçtiği bir düşünce dünyasına sahip olan Farabi'nin ideal devlet tasavvurunu bu şekilde kurguladığı söylenebilir. Pek çok eser kaleme alan Farabi'nin hayatına değinmek gerekirse; Tam adı Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî et-Türkî olan Fârâbî, "Maveraünnehir" denilen bölgede Farab (Otrar)'a bağlı, askerî bir kale olan Vesic 'te 870 yılında doğmuştur. Dedesinin asker olarak önemli bir devlet rütbesine sahip olduğu bilinen Farabi, eğitiminin bir kısmını burada tamamlamıştır (Kars, 2009: 238). Bir süre kadılık yaptığı söylenen Fârâbî, ilim öğrenmek amacıyla bu görevi bırakarak yaşamı boyunca seyahat etmiştir. Taşkent, Buhara, Semerkant, Merv, Belh ve Rey gibi şehirleri gezdikten sonra, kırk yaşlarındayken dönemin en önemli ilim ve kültür merkezi olan Bağdat'a gelmiştir.

Bağdat'ta büyük bir alim olan İbnü's-Serrâc (ö. 929)'tan Arapça okumuş ve mantık öğrenmiştir. Yine önemli bir mantıkçı ve Nestûrî bir Hristiyan olan mütercim ve şârih Ebû Bîşr Mattâ b. Yûnus (ö. 940)'tan mantık dersi almıştır. Keza Yuhannâ b. Haylân'dan "mantık ve felsefe dersleri almış ve Aristo'nun Kitâbü'l-Burhân'ını (İkinci Analitikler) okumuştur." Böylelikle mantık alanında hocalarıyla boy ölçüşecek hale gelmiştir. Yaklaşık yirmi yıl Bağdat'ta yaşayan Farabi, çoğu eserini burada yazmıştır. 941-42 yıllarında Bağdat'ta yaşanan dinî-siyasî çatışmalardan kaçmak için Halep ve Şam'a gitmiştir. Burada Hamdânî Emîri Seyfûddeve Ebû Hasan Ali b. Hamdân ile özel bir dostluk kurmuştur. Mısır'a da ziyarette bulunan Farabi, Şam'a dönmüş ve h. 339/950 tarihinde burada vefat etmiştir (Aydın, 2008: 23-27).

İslam düşünce dünyasında Muallim-i Sani olarak adlandırılan Farabi'nin eserleri ise şunlardır: El-Medînetü'l-Fâzıla, Es-Siyâsetü'l-Medeniyye, Kitâbü'l-Mille, İhsâ'ü'l-'Ulûm, Tahsilü's-Sa'âde, Et-Tenbîh 'alâ Sebîli's-Sa'âde, Fusûlü'l-Medenî, El-Cem' Beyne Re'yeyi'l-Hakîmeyn, El-İbâne 'an Garazi Aristotâlis fî Kitâbi Mâ Ba'de't-Tabî'a, Me'âni'l-'Akl.

FARABİ'NİN İDEAL DEVLET'İ

Devleti, İslam siyaset felsefesinde felsefi, sistematik ve normatif şekilde ele alan ilk isim Farabi olmuştur. Önceki bölümlerde değinilen devletin organizmacı teoriye dayandığını düşünen kişilerden biri de Farabi'dir. Farabi el Medinet'ül Fazıla veya Erdemli Şehir veya İdeal Devlet olarak çevrilen eserinde devlet düşüncesini vermeye çalışmıştır. Organizmacı teorisyen olarak devlete insana ait özellikler tanımlayarak, onu bir canlı gibi algılamaya ve anlatmaya çalıştığı görülür. Ancak burada vurgulanan insani özellikler, insanın beşerî yönlerinden ziyade ahlak, erdem ve adalet gibi üstün nitelikler olup, bu nitelikler devleti kuran ve yöneten öznenin ya da filozof-peygamberin, sahip olması gereken temel özellikler olarak görülmektedir. İbn Haldun'un pratik, rasyonel ve pragmatik devlet ve yönetim düşüncesiyle kıyaslandığında Farabi'nin Platon ve Aristoteles'te görüldüğü üzere iyiliği, adaleti ve ideal olanı amaçlayan bir devlet sistemine sahip olduğu görülmektedir. İbn Haldun bu anlamda daha Machiavelist ve olan üzerinden hareket etmekte ancak Farabi, İbn Haldun'dan çok önce yaşamış biri olarak olması gereken ideali amaçlamaktadır. İslam ile mantığı bir araya getirerek, bu yönüyle Farabi'nin siyaset anlayışı, tarihsel ve toplumsal olguların tasvirine dayanan bir çözümlemeden ziyade, varlığın ve düzenin akli temellerini açıklamayı amaçlayan felsefi bir çerçeveye dayanmaktadır. Dolayısıyla onun devlet tasavvuru, siyasal olanı metafizik bir bütünlük içerisinde ele alan normatif bir yaklaşım üzerine inşa edilmiştir. Sistemini Aristoteles mantığına dayandıran Farabi; "O, metafiziğinde İslam felsefesinin dünya görüşünün, sadece İslam felsefesi ve teolojisinde değil, fakat Kuran' da ifade edilen, Tanrı' dan başlayarak en aşağıya, maddeye kadar uzanan hiyerarşik varlık anlayışının dört başı mamur bir resmini vermişti. Onun söz konusu gerçeklik şemasının en tepesinde, aynı anda hem Aristoteles'in ilk Nedeni'ne ve hem de Plotinos'un Bir Olan'ına tekabül eden, bütün varlıkların kendisinden çıktığı varlık olarak Tanrı bulunmaktaydı"(Cevizci, 2013:175).

Bu metafizik çerçeve, Farabi'nin siyaset felsefesinin de teorik dayanağını oluşturmaktadır. Zira ona göre siyasal düzen, varlığın ilk ilkesiyle uyumlu olarak kurulmadıkça yetkinliğe ve sürekliliğe ulaşamaz. Aristotelesçi bir çizgi izleyerek sistemli bir devlet düşüncesi ortaya koyan Farabi, ilk olarak varlık felsefesinden başlamıştır. İlk neden olarak kabul ettiği Tanrı'yı, tüm varlığın ve düzenin ilk ilkesi olarak konumlandırmaktadır. Bu ilkede sonradan ortaya çıkan fikir olmaz. Saf akıl ve saf iyilikten oluşan İlke mutlak akıl ve mutlak iyiliktir. Bu mutlak iyilikten kötülük çıkmaz. Tanrı'yı işaret eden bu ilk ilke formsuz ve maddesizdir ancak kendi varlığını bilen bir makuliyet arz etmektedir. Farabi, varlığın bu akli ve hiyerarşik düzeninin yalnızca kozmolojik bir açıklama olarak kalmadığını, insanın yetkinliğe ve mutluluğa ulaşma sürecini de belirlediğini savunur. Buna göre insan aklının en üst yetkinliğe erişimi, metafizik ilkelerle uyumlu bir siyasal ve toplumsal düzen içerisinde mümkün hale gelmektedir. Bu noktada bireysel yetkinlik ile siyasal örgütlenme arasındaki ilişki, Farabi'nin devlet anlayışının merkezini oluşturur. "... bireysel anlamda Etkin/Faal Akılla birleşmekle ulaşılabilen en yüksek mutluluğa, toplumsal anlamda ancak politik örgütlenme yoluyla ulaşılabilir. Açıkçası en yüksek mutlulukta anlatımını bulan bireyin kendine yeterliliği ve yetkinliği, ancak en alt düzeyinde "kent" bulunan politik bir örgütlenmeyle, yani devletle olanaklıdır. Daha alt düzey toplumsal oluşumlar, bireyin yaşaması ve varlığını sürdürmesi için yeterli olsa da uğruna var olduğu amaca ulaşması için gerekli koşulları sağlamaz. Böylece kent, politik örgütlenmenin tam anlamıyla gerçekleştiği toplumlaşma basamaklarının ilki olmasından dolayı, Farabi'nin politika felsefesinde devlet kavramının yerini tutar" (Yıldız, 2009: 233).

İlk nedenin veya aklın düşünerek ikinci nedeni veya aklı, sonra sırasıyla üçüncü, dördüncü ve en son 11. Akli veya nedeni ortaya çıkardığı bir varlık felsefesi ortaya koymuştur. Bu şekilde ontolojik bir sistem kuran Farabi'ye göre faal akıl insanla temas kurmakta ve her insan bu temasa düşünebilmektedir. Toplumda filozof olan belli kişiler ise hakikati ilkeler olarak görmektedirler. Faal akılla irtibat kurabilen gerçek filozoflar ise peygamberler olmakta ve sadece akılla değil muhayyileleriyle bunu başarmaktadırlar. Bu muhayyile dünyasına sahip olanlar görmedikleri cennet ve cehennemi dahi tasvir edebilme, insanları ikna edebilme yeteneği ve kapasitesine sahiptirler (Farabi, 2019).

Faal akıldan alınan aslında vahiy yoluyla elde edilen hakikatin halka da aktarılabilmesi gerekmektedir. Bu aktarımı filozoflar yapamaz çünkü onlar sadece akıl ile inandırabilirler. Ancak muhayyile veya vahiy alma kudretine erişmiş peygamber, faal akıldan aldığı hakikati ve öğretiyi aktarabilme ve bundan bir toplum oluşturabilmektedir. Nihayetinde peygamberlik vasfına sahip olanların, sahip oldukları ikna ve retorik gücünün, metafizik yetkinlikleri sayesinde mümkün olduğu kabul edilmektedir (Farabi, 2019:105-106).

Bu yetkinlik hali filozof peygambere aktardıkları üzerinden bir toplum ve dolayısıyla bir devlet inşa etme gücü ve misyonu vermektedir. Böylelikle ulaşılması istenen, hakikatin yeryüzündeki en iyi yansıtılmış halini ortaya koymak ve bunun için insanların bu bilince erişmesini sağlamaktır. Halkın faziletli bir toplum inşa etmesi için bunu hakikat üzerine kurlmaları gerekmektedir. Hakikatin nasıl, hangi değerler ve amaçlar üzerine kurulacağını gösterecek olan da peygamber veya filozof peygamberdir.

Farabi, devletlerin amaçlarına göre erdemli yani faziletli ve erdemsiz yani faziletsiz olmak üzere iki şekilde olduğunu ifade etmektedir. Erdemli şehri şu şekilde tanımlamaktadır: "...insanları, kendileriyle hakiki anlamda mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirlerine yardım etmeyi amaçladıkları bir şehir, erdemli, mükemmel bir şehirdir (madına fadıla); insanları, mutluluğu elde etmek için birbirlerine yardım ettikleri bir millet, erdemli, mükemmel bir millettir. Aynı şekilde erdemli, mükemmel evrensel toplum da ancak içinde bulundurduğu bütün milletler mutluluğa erişmek için birbirlerine yardım ettikleri zaman ortaya çıkar" (Farabi, 2019:98).

Yüksek mutluluğa erişmeyi amaçlayan bu erdemli ve mükemmel şehri Farabi, canlı bedeni ayakta ve hayatta tutmaya çalışan sağlıklı bir bedene benzetmektedir. Bedenin organları birbirinden farklı ve bazen birbirine üstün olmaktadır. En merkezde bulunan kalp amirdir, diğer organlar da amir organda var olan amaca ulaşmak ve onun görevini yerine getirmesini sağlayacak güçlere sahiptirler. Hepsinin ayrı mertebelere sahip olması üstünlük olarak da farklılaşma göstermektedir.

Organizmacı teoriyle uyumlu bir düşünce sistemine sahip olduğu yadsınamayan Farabi'ye göre, aynı durum devlet ve halk için de geçerlidir. Buna göre toplumda bir amir (yönetici) konumunda bulunan insan olduğu gibi, bu amire yakınlıkları ve yerine getirdikleri görevler itibarıyla birbirlerinden farklı ve hiyerarşik olarak üstün mevkilerde bulunan bireyler de bulunmaktadır. Platoncu bir düşünceyle benzerlik taşıyan bu anlayışa binaen, hepsinde ayrı cevher veya "meleke" olduğunu belirten Farabi, her birini hiyerarşik olarak konumlandırmakta ve bazılarının mertebesinin ilk sırada olduğunu belirtmektedir: "...Bu insanların altında, onların amaçlarına uygun olarak fiillerini gerçekleştiren başka insanlar gelir ki, onlar da ikinci sıradadırlar. Onların da altında ikinci sırada zikredilen insanların amaçlarına uygun olarak fiillerini gerçekleştiren insanlar bulunur ve şehrin kısımları, başkalarının amaçlarına uygun olarak kimsenin fiilde bulunmadığı gruplara ulaşıncaya kadar, böyle bir sıra içinde aşağıya doğru iner. Bu sonuncular, demek ki başkaları tarafından hizmet edilmeksizin başkalarına hizmet edenlerdir. Bundan dolayı da onlar en alt sırada bulunan, en değersiz olanlardır" (Farabi, 2019: 99).

Platon'un her insanın arı cevhere sahip olarak birbirinden üstün olduğu düşüncesi Farabi'de mevcuttur. Ancak Farabi'ye göre, bedenin organlarında bulunan kuvvetler tabii nitelikte iken, devletin kısımlarında bu kuvvetler iradî olarak ortaya çıkmaktadır.

Öncesinde değinildiği gibi İlk Neden ve bundan surur eden bir ontolojik sistem kuran Farabi, İlk Neden'le temasa geçerek onu taklit eden "ilk yöneticiler" veya peygamberler erdemli devletin yöneticisi olmaktadır. Yöneticiler tesadüfen seçilemezler. İki nedenle yönetici olmaktadır: İlki "yaradılışı ve tabiatı bakımından yöneticiliğe istidatlı" olmak, ikincisi de "yöneticilikle ilgili iradi meleke ve tutumları kazanmış" olmak. Bu ikisi de ancak yöneticiliğe meyyal olanlarda ortaya çıkabilecek özelliklerdir.

Devletin veya şehrin başkanı olan bu kişinin on iki özelliği bulunmaktadır: 1-Organlar tam ve eksiksiz olmalı 2- Söylenen her şeyi anlama ve idrak etme kapasitesine sahip olmalı 3- Tüm bu anlayıp idrak ettiklerini hafızasında tutabilmeli 4-Uyanık ve zeki olmalı 5- Zihnindekileri açıklayacak güzel belagate sahip olmalı 6-Bilgi öğrenmeyi sevmeli ve bu yolda karşılaştıklarını yorucu bulmamalı 7- Doğruları sevip yalandan nefret etmeli 8- Yeme içme gibi nefsanî zevklerin peşinden gitmemeli 9-Yüce bir ruha sahip olmalı, ruhu çirkin ve kötü şeylerin üzerinde olmalı 10-Gümüş, altın gibi dünyevi maddeler onun için değersiz olmalı 11- Adaleti ve adil olanları sevmeli, baskıcılardan nefret etmeli, adaleti uygulamada istekli ve kararlı olmalı 12- Yapılması gereken şeylerde azimli, kararlı ve korkusuz olmalı (Farabi, 2019: 108).

Adalet, ahlak ve erdemden müteşekkil bir toplum en yüksek mutluluğa kavuşacak ve hakikatin yeryüzünde yerleşmesini sağlayacaktır. Erdemli bir devletin tam tersi devletler ve yönetimler ise cahil, bozuk (fasık), karakteri değişmiş (mubaddala), doğru yolu bulamamış, yanlışlık içinde olanlardır (Farabi, 2019: 112).

Cahil şehrin pek çok çeşidi bulunmaktadır. İlk olarak; yiyecek, içecek gibi temel ihtiyaçlar için yardımlaşıldığı zaruret şehri, ikincisi; zenginliğin hayatta nihai amaç olarak görülerek yardımlaşılan ticaret şehri, üçüncüsü; yeme-içme, cinsel zevkler ve her türlü eğlencenin peşinden koşulan bayağılık şehri, dördüncüsü; övülmek, başkalarının gözüne girmek ve nüfuz peşinde olan şeref şehri, beşincisi; başkalarına boyun eğdirmeyi amaç edinen ve bundan zevk duyan güç,

kuvvet şehri, altıncısı; ise herkesin hazları peşinde serbestçe koştığı demokratik şehirdir (Farabi, 2019: 112).

Bozuk şehir; fikirleri erdemli şehir insanınkiyle aynı olurken fiilleri cahil şehrin insanlarıyla aynıdır (Farabi, 2019: 112-114).

Karakteri değişmiş şehir; hem fikren hem fiilen erdemli şehirle eskiden aynıyken artık değişmiş, bu fikir ve fiillerin başka şekle dönüştüğü şehirdir (Farabi, 2019: 113).

Doğru yolu bulamamış şehir; ölümden sonraki hayatı amaçlayan, gerçek olmamasına rağmen yöneticisinin kendisine vahiy indiğini iddia ettiği ve gerçeği çarpıtarak insanları aldattığı şehirdir (Farabi, 2019:112-113).

Farabi erdemli şehrin zıttı olarak belirlediği şehirlerin her halini detaylandırmış ve erdemli şehrin ancak bunlardan kaçınarak mümkün olabileceğini göstermiş ancak bu da onun devletini daha ütöpik bir hale getirmiştir.

Erdemli şehirde yöneticiden halka varana kadar herkesin bazı misyonlar yüklenmesi gerektiğini ve gerçek mutluluğa ve hakikate bu şekilde ulaşabileceğini düşünen Farabi, erdemli devlette yaşayan halkın da bazı özellikleri haiz olması gerektiğini savunmuştur. Bu şehir halkının bazı ortak şeyleri bilmesi gerektiğini belirtmiş ve bunları şu şekilde sıralamış: 1-İlk Neden'i ve onun sıfatlarını bilmek 2-"Maddeden bağımsız olan şeyler, onların her birinin kendisine has olan sıfatları ve mertebeleri- Faal akla gelinceye kadar- ve yine onlardan her birinin kendine has olan fiilleri 3-..."sonra göksel tözler ve onların her birinin özellikleri" 4-Onların altında olan cisimlerin ne şekilde var ve yok olarak, hangi özellikleri taşımaları gerektiği 5-İnsan ve ruhun var oluşuna dair Faal akılla ilişkisi 6- İlk yönetici ve vahyin oluşma hali 7- İlk yönetici olmazsa yerine gelebilecek yöneticiler 8- Erdemli şehir halkının ve erdemsiz şehir halkının ölümden sonra ruhlarının nelerle karşılaşacağı (Farabi, 2019: 127).

Erdemli şehirde adalete ayrı bir alan tanıyan Farabi, adaleti daha çok güçlü ve güçsüz arasındaki mücadele ekseninde anlatmaya çalışmıştır. Farabi'nin adalet ile ilgili görüşleri önemli ölçüde Platon ve Aristoteles'e dayanır. İnsanlar arasında şan, şeref, zenginlik ve hazlar nedeniyle bir mücadelenin olduğu, birbirinin elinden bunları almak isteyen insanlar veya topluluklar, bu mücadelede galip geldiklerinde kendilerini mutlu ve başarılı hissederler. Bu da hayatın kendisindeki doğal bir durum veya adalettir. Öyleyse "adalet, zorla elde edilen hakimiyetti" (Farabi, 2019:137) "...Galip grup, yenilenden kazançlarını ele geçirdiğinde, bu kazançların ele geçirilmesinde daha büyük payı olanlara daha büyük bir hisse, daha küçük payı olanlara ise daha küçük bir hisse verilmesi gerekir. Eğer zorla ele geçirilen kazanç şereften ibaretse daha iyi dövüşenlere daha büyük şeref, maldan ibaretse daha çok mal verilmelidir. Bütün diğer kazançlar için de durum aynıdır. Onlara göre bu tabii adalete uygundur."

Böylelikle adalet Farabi için galip olunması, diğerlerine üstün gelinmesidir. Mağlup olan ya tamamen yok olur ya saygınlığını ve özgürlüğünü yitirir, köleleşir. Bu nedenle galibin mağlubu köleleştirilmesi ve mağlubun galibe uyması adalet gereğidir.

SONUÇ

İlkel topluluklardan itibaren var olan yönetim, yönetme düşüncesi toplulukların insanlardan oluşması nedeniyle "daha iyi nasıl yönetiliriz" i tartışılır kılmıştır. Doğa ve yaşam koşullarının iyileştirilmesiyle aşamalı şekilde yönetimin detaylandırılması ve daha iyi hale getirilmesi hasıl olmuştur. Kendi şartları açısından değerlendirildiğinde her topluluğun bazı kurallarının olduğu, günümüz devlet tanımlamalarını barındırmasa dahi kendi içerisinde anlamlı kurallarının olduğu görülmektedir. Ancak devletin varlığı en nihayetinde profane bir anlayışla mümkün olmaktadır.

Devlet teorileri de daha çok bunun kabulüyle hareket etmekte ve modern bir anlam taşımaktadırlar. İnsan iradesiyle ortaya konmuş, rasyonel yasalar ve bunu belli araçlarla uygulama gücüne sahip bir yapı olan devlet, ilk zamanlarda daha aşkın ve soyut ifadelerle ortaya konmaktaydı. Özellikle Antik Yunan filozofları ahlak, erdem ve adalet gibi kavramlarla, olması gereken bir ideale taşıyan bir devlet tasavvuru yapmışlardır. Ancak ilk olarak İbn Haldun, sonrasında Machiavel devleti rasyonel, pratik ve pragmatik olarak değerlerden bağımsız bir yapı olarak tanımlamışlardır. Daha çok Machiavel ile başlandığı düşünülen bu tasavvur şekli, İbn Haldun tarafından ortaya konmuştur. Söz konusu devlet anlayışının esasında dönemin şartları nedeniyle, sürekliliği olmayan bir devleti daha uzun süre hayatta tutma gayesi taşıdığı söylenebilmektedir. Bu yaklaşım, siyaseti ideal olanın değil, mevcut olanın korunması ve sürdürülmesi ekseninde ele alması bakımından, önceki normatif siyaset anlayışlarından belirgin biçimde ayrılmaktadır.

Henüz bu aşamaya geçilmeden önce Yunan düşüncesinde başlayan değerlerle yüklü bir devlet anlayışı hakimdir. İslam dünyasının bu düşüncelerle temasından sonra bu değerlerin meşrulaştırıcı aracı olarak İslam'ın ve tasavvufun kullanıldığı söylenebilmektedir. Salt Yunan düşüncesi veya İslam anlayışının değil her ikisinin birlikte olduğu devlet anlayışını geliştiren ilk isim Farabi olmuştur. Yunan düşüncesi, özellikle Aristoteles ve Platon okumaları neticesinde yoğrulan düşünceleri İslam'la kaynaştırarak Aristoteles'in akıl yürütme mantığını izlemiştir. Bu çerçevede, İslam düşüncesi Yunan felsefesini yalnızca aktaran bir gelenek olmaktan ziyade, onu kendi metafizik ve teolojik kabulleri doğrultusunda yeniden yorumlayan bir yapı sergilemiştir. Akıl ile vahiy arasındaki uyum arayışı, Aristotelesçi akıl yürütme biçiminin korunmasıyla birlikte, hakikatin kaynağına ilişkin hiyerarşik bir varlık tasavvurunun kurulmasına imkân tanımıştır.

İlk Neden veya İlk Hareket Ettirici üzerinden önce gökyüzüne yayılan sonra yeryüzündeki filozof peygamberle temasın yeryüzünde bir hakikat ve erdem şehrinin inşasına giden süreci Farabi ile görmek mümkün olmuştur. Peygamberin insanlara hakikati öğretmesi ve öğütlemesiyle beraber tek tek bireylerin kendilerindeki ahlakilik ve erdemliliği ortaya koyması gerekmektedir. Hakikati alan, öğrenen ve benimseyen bireylerin beraberce inşa ettikleri bir şehir ve bunun devletleşmeye gittiği bir yol oluşmaktadır. Bu süreçte ahlak, bireysel bir iç yetkinlik alanı olmanın ötesine geçerek toplumsal hayat içinde sınanan ve anlam kazanan bir nitelik hâline gelmektedir. Zira hakikatin bireyde karşılık bulması, ancak onun başkalarıyla kurduğu ilişkiler aracılığıyla somutlaşmakta ve süreklilik kazanmaktadır. Bu nedenle Farabi'de erdemli bireyin ortaya çıkışı ile erdemli toplumun inşası birbirinden ayrılamaz bir bütün olarak ele alınmaktadır.

Bu çerçevede Farabi'de devlet, yalnızca erdemli bireylerin bir arada bulunduğu mekânsal bir birliktelik değil, erdemin korunup çoğaltıldığı kurumsal bir düzen olarak anlam kazanmaktadır. Erdemli şehrin sürekliliği, bireylerin ahlaki yetkinliğini destekleyen ve adalet ilkesini merkeze alan siyasal bir yapılanmayı zorunlu kılar. Adalet, bu bağlamda, bireysel erdemlerin toplumsal düzlemde uyum içinde işlemesini sağlayan kurucu ilke olarak belirirken; yardımlaşma ve dayanışma ise erdemli toplumun maddi ve manevi varlığını sürdürebilmesinin temel koşulları hâline gelmektedir. Dolayısıyla Farabi'nin devlet anlayışında siyasal düzen, insanın mutluluğa ulaşma amacına hizmet eden ahlaki bir zorunluluk olarak konumlanmaktadır.

Bireyin ahlaki niteliği, diğer bireylerle kurduğu ilişkiler içerisinde görünür hale gelmekte; dolayısıyla ahlak, ancak toplum ya da birliktelik bağlamında ortaya çıkmaktadır. Farabi, devlette ahlak ve adaletin bu anlamda vazgeçilmez olduğu, bir dayanışma ve yardımlaşmayı da beraberinde getirdiği sonucuna ulaşmaktadır. Hepsinin birbirine eklenerek, devletin ve toplumun önemli bir parçası olduğu ve hepsinin erdemi ve fazileti ortaya çıkarmada ve üstün kılmanda gerekli olduğu görülmektedir. Tüm bunların birlikteliğiyle erdemi birey, erdemli topluluğu ve şehri, erdemli yurttaş erdemli devleti bu şekilde mümkün hale getirmektedir.

Bireyin ontolojik olgunlaşmasının veya kemale ermesinin toplumdan ve devletten bağımsız olmadığı hepsinin iç içe geçtiği bütüncül ve organik bir devlet tasavvuru yapmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Destek Bilgisi: Herhangi bir kurum ve/veya kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması yoktur.

Etik Onayı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu Çalışma kamuya açık ikincil verilerin kullanılmasıyla oluşturulmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür.

KAYNAKÇA

Akal, C. B. (2000). *Bir Devlet Kuramı İçin Giriş*, Der., C. B. AKAL içinde, *Devlet Kuramı* (s. 13-30), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Arslan, A. (2019). *İdeal Devlet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Aydınlı, Y. (2008). *Fârâbî ve Bağdat Meşşâî Okulu, İslâm Felsefesi Tarih ve Problemler*, Ed., C. Kaya, Ankara: İsam Yayınları.

Barry, N. P. (2018). *Modern Siyaset Teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları.

Bodin, J. (1993). *Les six livres de la République*, Un abrégé du texte De l'édition de Paris de 1583 Éd., G. Mairet, Paris: Librairie Générale Française.

Cevizci, A. (2013). *Felsefenin Kısa Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.

Düvenci, S. (2018). Devletin Köken Teorileri Açısından Devleti Doğuran Etmenler: Çeşitli Uygarlıklar ve Topluluklar Üzerinden Bir Değerlendirme, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(2), 66-93.

Farabi, (2019). *İdeal Devlet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Gözler, K. (2019). *Devletin Genel Teorisi: Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı*, Bursa: Ekin Yayınları

Heywood, A. (2014). *Siyaset Teorisine Giriş*, İstanbul: Küre Yayınları

Kars, Z. (2009). Farabi'nin Demokrasi Anlayışı, *Türkoloji Kültürü*, 2(3), 89-107.

Okandan, R. G. (1958). *Umumi Anme Hukuku Devletin Doğuşu, Pozitif ve Teorik Gelişmesi, Unsurları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları

Özpolat, H. (2017). *Tanrının Siyasetinden Siyasetin Tanrısına Egemenlik Kuramının Dönüşümü*, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 23,143-166.

Sağırlı, M. (1995). *Sosyolojik Açidan Devlet Teorileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Yıldız, M. (2009). *Farabi'nin Toplum ve Devlet Görüşü*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.